

SALAZAR OCH CENSUREN

Av redaktör OLLE WESTIN

Det är inte bara ett yttre utan också tilltagande inre tryck som hotar den i decennier stabila Salazar-regimen i Portugal, skriver andre redaktören i Barometern, 1960 års Arvid Lindman-stipendiat, *Olle Westin*, i denna analys av de villkor den portugisiska oppositionen haft och har att arbeta under. Genom IPI:s rapport om pressen i de autoritära länderna har värdefullt material sammanställts för en säkrare bedömning även av den portugisiska presscensuren, konstateras i artikeln.

LÅNGT INNAN portugiserna i sina Lissabon-tidningar vid årets början kunde läsa om oroligheter och rebellterror i Angola hade Salazar varnat för — och gett sin förklaring till — den stormvind som sveper fram över den vida kontinenten. Afrika brinner, branden är anlagd, och pyromanerna som håller branden vid liv kommer utifrån, från Sovjet, hävdade han i ett tal som in extenso återgivits i ett häfte i SNI-serien »Salazar says». Den anlagda branden har blivit genomgående tema i alla tal och demonstrationer, som manifesterat den orubbliga gemenskapen mellan moderlandet och dess provinser, i den yviga retoriken inte sällan framställd som en närmast evighetsdestinerad gemenskap. Inte utan överraskning har portugiserna därför sett förändringens vind bryta fram även över den angole-siska gränsen och förjaga föreställningarna om de portugisiska assimileringsprovinsernas immunitet.

Det är nämligen inte bara afrikansk nationalism och mer eller mindre östinspirerade sabotagereaktioner mot den fäderneärvda provinsgemenskapen som gör att man i Lissabon tycker sig se hur brandröken sänker sig över regeringsbyggnaderna kring Praça do Comercios öppna paradtorg. Den gamla, i decennier stabila Salazar-regimen känner förändringens vinddrag på nära håll.

Det stormiga presidentvalet den 9 juni 1958 gav en antydan om vad som var att vänta. Som motkandidat till den av Salazar-partiet, »União Nacional», nominerade amiral Américo Tomás framträdde flyggeneralen Humberto da Silva Delgado och fick trots en valrörelse i klart underläge ett överraskande starkt stöd, 236 000 röster mot 756 000 för Tomás. I januari 1960 begärde Delgado, som ansåg sig hotad av regimen, asyl på den brasilianska ambassaden för att senare gå i landsflykt. Oppositionen, som

aldrig helt övertygats om att resultatet avspeglade den verkliga opinionen i landet, tilltog, och den 11 oktober framträdde en grupp på 275 portugiser, därav flera i framskjuten ställning, med en öppen begäran om en serie reformer, däribland en demokratisering av representationssystemet. Kapten Henrique Galvão dramatiskt iscensatta kupp på det portugisiska passagerarfartyget Santa Maria i Karibiska havet i januari i år visade sig heller inte sakna politisk betydelse. Förhållandena i Portugal ägnades plötsligt en helt annan uppmärksamhet än tidigare, den gav impulsen till de första upploppen i Angola några dagar senare och förnyade även hemmaoppositionens föresatser. Den 28 januari vädjade en grupp på 39 oppositionsmän, däribland professor Mario de Azevedo Gomes, som 1958 lett Delgados presidentvalskampanj, på nytt om en liberalisering av regeringspolitiken. Den 6 februari överlämnade en tremannagrupp med professor Gomes i spetsen en petition till president Tomás, i vilken hävdades att läget var ytterst »alarmerande». Med sin autoritära politik undertrycker regimen även fundamentala medborgerliga rättigheter, hette det. Som exempel på de oeffterrättliga förhållandena angavs i petitionen att regimen tvingar den portugisiska pressen att arbeta i en »atmosfär av kompakt förljugenhet».

Ingen kan med någon större

grad av säkerhet uttala sig om hur stark oppositionen är, än mindre om de möjligheter den har att fullfölja sina syften. Det är emellertid uppenbart att kritiken på några få år snabbt ökat i styrka, att de oppositionella arbetar med mera bestämda föresatser än tidigare och att Salazar med en mera hårdhänt behandling av sina kritiker nu lätt riskerar att driva dem i armarna på D. R. I. L. (Directorio Revolucionario Ibérico de Libertação), en organisation med långtgående planer på att störta både Francos och Salazars diktaturer för att därefter upprätta en gemensam iberisk förbundsstat av mera självständiga delstater. De flesta oppositionsgrupperna, oavsett färg och inriktning, känner sig gemensamt förenade i kravet på presscensuren avskaffande och återupprättandet av en fri och kritisk samhällsdebatt.

Det är inte minst i behandlingen av tidningarna det patriarkaliska systemet visar sina klart autoritära drag. Censuren, det administrativa och politiska godtycket, förnekas inte sällan i mera renodlade diktaturer, men i Portugal gör regimen ingen hemlighet av att tidningarna är underkastade statlig granskning. Med undantag av något enstaka illegalt och sporadiskt utkommande kommunistiskt blad har alla tidningar på sin första sida censurkommissionens granskningsbesked, där det intygas: »Este número (tidningens namn) e foi visado pela

Comissão de Censura.» Utan denna »försäkran» till läsarna får över huvud taget inga tidningar tryckas.

Även om regimen på detta sätt håller läsaren medveten om censuren har tjänstemännen vid informationsdepartementets avdelning för utländsk press inte mycket att säga den besökare — i varje fall inte en gästande svensk journalist — som på ort och ställe vill ta del av kommissionens funktioner och arbete. Medveten om den belastning presscensuren utgör för Portugal inte minst i samarbetet med demokratiska västeuropeiska länder söker man i stället bagatellisera censurens betydelse. Det faktum att censuren ännu existerar söker man »förklara» med att för det första hänvisa till förhållandena före den nya statens tillkomst, dvs. före Salazars makttillträde, och för det andra med att påminna om att det tillhör statsmaktens primära uppgifter i alla länder att upprätthålla lugn och ordning och att ett sådant tillstånd — i ett land där ännu 50 procent av befolkningen (40,4 procent av invånarna över 7 år) är analfabeter — inte kan nås med mindre än att man förhindrar »oansvariga och destruktiva element» att leda och förleda. (Med utomordentlig beredvillighet arrangerades vid vårt besök intervjuer och visningar vid skilda institutioner, skolor och fängelser, genom informationsdepartementets försorg. Något besök vid censurkommissionen kunde däremot ej

ordnas — vid de två olika tillfällen dr Emanuel Rino vid SNI besvarade vår förfrågan hänvisades till att några erinringar mot granskad text över huvud taget inte förekommit »de senaste veckorna» respektive att kommissionen vid tillfället var stängd.)

Att skaffa fram korrekta och fullständiga uppgifter om censurens arbetsmetoder i diktaturländerna är förenat med utomordentliga svårigheter. Det är inte minst därför som Internationella pressinstitutets noggranna och väl genomarbetade kartläggning (IPI Survey: The Press in Authoritarian Countries, Zurich, 1959) blivit av stor betydelse i varje bedömning av förhållandena. Rapporten beskriver även det portugisiska censursystemets bakgrund och arbetsmetoder och ger därmed en god bild av den politiska oppositionens villkor.

Till skillnad från Franco-diktaturen, som stöder sin informationspolitik och presscensur på en klart formad doktrin, har Salazar-systemets censur tillkommit och bevarats endast med hänsyn till de speciella förhållanden som rått och råder i landet. I mer än ett avseende speglade tidningarna på 1920-talet det kaos som banade väg för den militärkupp som i sin tur förde dr Antonio de Oliveira Salazar till makten. Förtal och smädelser fördes vidare i tidningarna, som — liksom det offentliga livet i övrigt — korrumpierades och inte sällan utsattes för sabotagehandlingar och

öppet våld av respektive ytterlighetsriktningar. I den nya förordning som tillkom för att »normalisera» förhållandena tillförsäkrades »alla medborgare rätt att fritt uttrycka sig oberoende av censur och utan myndigheternas medgivande». I dess nionde paragraf preciserades principens begränsning: »statliga åtgärder är ej påkallade förrän angrepp riktas mot de republikanska institutionerna, mot presidentens person, förrän kritiken syftar till att undergräva den militära disciplinen och äventyra det nationella oberoendet.» Däremot är det icke förbjudet »att diskutera eller kritisera lagstiftningen, politiska och religiösa doktriner, regeringsåtgärder etc. så länge diskussionen och kritiken avser att upplysa opinionen och verka för reformer». Tidning som vid tre tillfällen förbrutit sig mot bestämmelserna väntar bestraffning, och dess utgivare förhindras att under en tid av fem år upprätthålla varje funktion vid sin tidning. Vid den nya regimens tillträde övertogs vissa tidningar helt eller delvis av staten. En betydande del av aktierna i den största Lissabon-tidningen, *Diario de Noticias*, är ännu i Salazars händer.

Men lika litet som tidigare demokratiska institutioners försynsdelser kan legalisera de extraordinära fullmakter med vilka Salazar fortfarande regerar kan de kaotiska förhållandena för tre eller fyra decennier sedan åberopas för att

tvinga den portugisiska pressen att förbli i regimens ledband. Invändningar har i mera hovsam form förmedlats till Salazar och har kommit till uttryck även i *União Nacional*, Salazars eget parti. I ett tal den 1 juli 1958 bemötte han kritikerna:

»Vissa monarkistiska extremister liksom demokrater och kommunister har beskrivit vår presscensur som ett förnekande av den konstitutionella principen om yttrandefrihet. Det är en missvisande framställning. Låt oss till att börja med slå fast att censuren i vårt land är så välvillig att den tillåter tidningarna att inte bara diskutera dess misstag utan också själva principerna för dess funktion. — Jag kan mycket väl förstå att censuren i viss mån är till besvär för tidningarna, men det kan å andra sidan inte finnas några tvivel om att den lyckats trygga en frihet, som ytligt kan förefalla motsägelsefull men som i realiteten är betydligt större än i andra förment mera liberala regimer. Det förekommer inte längre våld och sabotage mot tidningar på samma sätt som tidigare. Vi har monarkistiska och republikanska tidningar, katolska och protestantiska, politiska och neutrala, positiva och oppositionella, och var och en vet att de kan vara vad de är endast tack vare att de inte är beroende av regeringen.»

Vad det enligt Salazar gäller är att staten skall se till att opinionen inte blir »felaktigt» informerad och

därigenom förleds, att tidningarna känner sitt ansvar och engageras i uppgiften att stärka den nationella gemenskapen. Pressens erkända frihet kan därför inte vara absolut utan måste inordnas inom ramen för de två fundamentala behoven.

Det avgörande är emellertid tillämpningen, dvs. de arbetsmetoder regimen gett den statliga censuren. Censurkommissionen eller dess ombud i olika delar av landet skall i princip underställas all text, inklusive annonser. I bedömningen av materialet åtnjuter kommissionen en betydande handlingsfrihet. Den äger rätt att inte bara utesluta nyheter och kommentarer utan också att göra tillägg och ändringar. Vissa tidningar kan tillåtas återge material som kommissionen förbjuder i andra tidningar. Publiceringsmedgivanden kan fördröjas tämligen godtyckligt, vilket innebär att tryckningen försenas och tidningarna tillfogas ekonomiska förluster. Åtgärder kan vidtas mot försumliga tidningar, och någon möjlighet att överklaga censurens beslut finns inte. Tidigare arbetade kommissionen i nära samarbete med inrikesdepartementet men är numera direkt underställd premiärministern. De instruktioner hans stab tillställer tidningarna ger vägledning i behandlingen av skilda frågor, och via kommissionen kan tidningarna förpliktas att återge kommunikéer och sammandrag av offentliga anföranden. Så långt IPI

kunnat klarlägga i sin rapport behövs det dock inte betyda att regeringens text måste återges som en del av tidningarnas eget redaktionella material.

Till kommissionens uppgifter hör vidare att förse administrationen med en löpande förteckning över de tidningar i vilka officiell annonsering får förekomma. I en förordning från 1936, i vilken kommissionen framstår som en mera permanent institution, heter det att staten icke bör ge sådana tidningar förmåner, vilka »söker äventyra dess egna institutioner». Statliga tjänstemän som låter införa annonser eller kungörelser i tidningar, vilka icke återfinns i förteckningen, får räkna med att stå till svars för tjänstefel. Kommissionen har också genom praxis fått inflytande över rekryteringen av tidningsledare. Vid utnämningen av biträdande redaktörer ansöker tidningarna om officiellt godkännande av vederbörande, för att därigenom undvika den situation i vilken *O Sol* en gång försattes, när dess ägare och redaktör, Colonel Lelo Portela, avled och den fortsatta utgivningen förhindrades genom att kommissionen vägrade att acceptera hans efterträdare. Diskriminerande åtgärder har också förekommit i fördelningen av tidningspapper. Enligt 1936 års förordning är det maximala sidantalet för tidningarna angivet. Undantag kan medges, och det är uppenbart att sådana tidningar gynnas som kan hänvisa till

att de behöver större utrymme därför att de återger officiell text. Medlemskap i journalistorganisationen är obligatoriskt, och organisationen är i sin tur kontrollerad av staten.

Den portugisiska pressens fria sektor är på detta sätt avsevärt begränsad, och censurens fullmakter har till och med uppfattats som om tidningarna i själva verket skulle vara påtvingade en regelrätt underkastelse. Som IPI-rapporten understryker är emellertid en sådan slutsats oriktig. Det finns trots allt tidningar — däribland *Republica*, *Diário de Lisboa*, månadstidningen *Seara Novo* samt några av de ledande dagstidningarna i Oporto — som lyckats förena en klart oppositionell linje med god spridning och betydande upplagor.

Republica, som nyligen firade sitt 50-årsjubileum och inför vilket dess läsare och sympatisörer i och utanför Portugal medverkade i en frivillig insamling för att ge tidningen en ny rotationspress, driver kanske mer konsekvent än andra den demokratiska oppositionens talan och är därigenom också mera noggrant övervakad. Den kritiska attityden är emellertid även efter censurens strykningar klart markerad. Som exempel medgavs tidningen inför det senaste presidentvalet att skriva att »det inte finns något allvar i betydandena hos dem som hävdar att *União Nacional* kommer att återupprätta demokratiska traditioner», medan däremot följande avsnitt ur

en artikel, författad av Commander J. Moreira de Campos ströks: »Om jag har beslutat mig för att inte rösta, så är det inte därför att jag är röstvägrare utan därför att det här inte är frågan om några egentliga val. Val kan inte förrättas under hot, och om vi för egen del är utsatta för överhetens tryck kan vi mycket väl föreställa oss den press som den försvarslöse valmannen upplever. Medborgerliga rättigheter måste först tillförsäkras innan valen får någon egentlig mening. Varje annan ordning är svek och bedrägeri.»

En begränsning av censurkommissionens verksamhet har regelbundet medgivits av Salazar-regimen under kortare perioder vid parlaments- och presidentval. Som motivering har anförts att även oppositionella grupper »fritt» bör komma till tals och att censuren inte skall kunna åberopas som något hinder för de oppositionella minoriteterna. Någon fullständig yttrandefrihet är det dock aldrig tal om, hävdar kritikerna, som i presscensurens tillfälliga passivitet mera ser en utstuderad metod att göra det möjligt för regimen att få klarlagt var den har sina motståndare.

Det förefaller emellertid uppenbart att även betydande grupper inom det nationella enhetspartiet tagit intryck av oppositionens kritik mot Salazars ängsliga bevakning av pressen och opinionsbildningen. Urbano Duarte, en katolsk

präst, har inom partiet öppet kritiserat censurkommissionen och dess metoder och vädjat att regeringen, dvs. Salazar, bör söka finna andra medel att trygga yttrandefriheten mot »missbruk». Förbättrad folkbildning och ökad upplysning skulle, enligt kritikern, ge både Salazar och hans samhällssystem större tillförsikt för framtiden.

Det är emellertid lika uppenbart att de erfarenheter Salazar anser sig ha vunnit av de »försök» till fri debatt som gjorts i anslutning till valen verkat avskräckande. I den patriarkaliska föreställningsvärld han befinner sig framstår även åtskilligt av vad man i traditionellt demokratiska länder betraktar som

»konstruktiv kritik» som oansvarig destruktiv demagogi.

Liksom de översjöiska provinserna i »lättsinne» och »oförstånd» hotar att bryta den nedärvda portugisiska gemenskapen, söker sig nya vägar och förhindrar den speciella mognadsprocess som assimileringen av infödingarna skall utgöra, kan tydligen även oppositionen i hemlandet vägra att ge sig till fåls. Att invänta den dag i en oviss framtid då regimen eventuellt anser att portugiserna nått det ansvar och den mognad som behövs för att trygga en demokratisk samhällsordningsbestånd, det är enligt en betydande minoritets uppfattning tydligen att vänta alldeles för länge.